

Людмила Филипович

(Київ)

Анатолій Колодний

(Київ)

ВПЛИВ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ НА ТРАНСФОРМАЦІЮ РЕЛІГІЙНОГО ЖИТТЯ УКРАЇНИ

Упорядковане конфесійне життя України з початком російсько-української війни у 2014 р. почало помітно змінюватися. Анексія Криму та окупація частини Донецької та Луганської областей вплинули на конфігурацію української релігійної карти. Традиційна статистика релігійної мережі України вимагала постійних уточнень щодо тимчасово анексованих територій. Вперше за майже 25 років державної незалежності і свободи совісті було зафіксовано істотне зменшення кількості релігійних організацій та географію їх поширення. Перш за все це торкнулось мережі ісламських організацій, переважну більшість яких склали саме кримські громади мусульман. Крім того, суттєвих змін зазнало і православне життя українців. Відкрита агресія росії проти України 24 лютого 2022 р., що призвела до трагічних втрат серед віруючих українців, до руйнувань культових споруд, до так званого включення Херсонської та Запорізької областей в склад російської федерації, а з часом і окупації частини цих територій, до масової міграції, до знищення релігійних центрів духовного життя України, істотно вплинула на трансформації релігійного життя всієї України, на її конфесійний ландшафт. Війна прискорила ідентифікаційні процеси в українському суспільстві, в т.ч. і в релігійних організаціях, тим самим коректуючи світові релігійні процеси.

Ключові слова: конфесійне життя, війна, релігійні організації, міграція, релігійна ідентифікація, інституційні релігійні трансформації. Саме розгляду цих процесів і присвячена стаття.

With the beginning of the Russian-Ukrainian war in 2014, the orderly religious life of Ukraine began to change noticeably. The annexation of Crimea and the occupation of parts of the Donetsk and Luhansk regions affected the configuration of the Ukrainian religious map. Traditional statistics of the religious network of Ukraine required constant clarifications regarding the temporarily annexed territories. For the first time in almost 25 years of state independence and freedom of conscience, a significant decrease in the number of religious organizations and the geography of their distribution was recorded. First of all, this affected the network of Islamic organizations, the vast majority of which consisted of the Crimean Muslim communities. In addition, the Orthodox life of Ukrainians has undergone significant changes. The open aggression of Russia against Ukraine on February 24, 2022, which led to tragic losses among Ukrainian believers, to the destruction of religious buildings, to the inclusion of the Kherson and Zaporizhzhia regions in the Russian Federation, and eventually the occupation of parts of these territories, to mass migration, to the destruction of religious centers of the spiritual life of Ukraine, had a significant impact on the transformation of the religious life of all Ukraine, on its confessional landscape. The war accelerated identification processes in Ukrainian society, including religious organizations, thereby correcting world religious processes.

Key words: religious life, war, religious organizations, migration, religious identification, institutional religious transformations

Актуальність проблеми. Конфесійне життя України завжди знаходилося під пильною увагою його дослідників. Щороку з'являлися аналітичні огляди, проводилися прес-конференції¹, де відслідковувалися ті зміни, яких зазнавало життя віруючих українців. Актуальність таких досліджень очевидна: вони давали орієнтири для політиків, державних органів влади, для вчених, а головне – для самих релігійних організацій, які визначалися в своїй стратегії подальшого розвитку, формування релігійно-суспільних і державно-церковних відносин. Учені мали можливість робити короткострокові і перспективні прогнози розвитку релігійної ситуації в Україні.

Російсько-українська війна (особливо в стадії її загострення) надзвичайно прискорила всі ідентифікаційні процеси в країні, коли потрібно чітко визначитися щодо причин війни, назвати винуватця агресії, встати на сторону справедливості, захищаючи інтереси свого народу. Непростим виявився вибір і для деяких релігійних організацій в Україні, які зберігали віросповідні, організаційні, ментальні, мовні та інші зв'язки із російськими соратниками. Осмислення поставлених трансформаційних змін релігійного життя України потребує постійної уваги, ретельного моніторингу, зважених оцінок і глибокої аналітики.

Метою статті є аналіз впливу російсько-української війни на трансформації релігійного життя України та визначення українськості різних релігійних конфесій.

Виклад основного матеріалу. Серед видимих трансформацій релігійного життя в Україні, які розпочалися і посилюються в часі російсько-української війни, слід назвати перш за все зміни в православному світі. Про важливість саме цієї складової свідчать результати опитування, яке провів Київський міжнародний інститут соціології². 72 % опитаних українців заявили про свою православність. Кардинальними подіями, що вплинули на православні зрушення в країні, можна назвати наступні:

1. На релігійній карті України з'явилася Православна Церква України (ПЦУ). З часу проведення об'єднавчого 2018 року собору трьох гілок українського православ'я (УПЦ КП, УАПЦ і частини УПЦ) та отримання у 2019 р. від Вселенського патріархату Томосу на автокефальність ця обставина змінила розстановку православних сил не тільки в Україні, але й в світі. Біля 600 парафій УПЦ підтримали ідею єдиної помісної церкви і разом із своїми ієреями приєдналися до ПЦУ в процесі підготовки і проведення собору. Станом на 19 травня 2024 року з 15 грудня 2018 року 1724 релігійні громади та монастирі заявили про перехід з УПЦ (МП) до ПЦУ. Нині з 19503 православних організацій до ПЦУ належать 8295³, що складає 42,5 %.

У 2021 р. частка тих, хто відніс себе до вірних ПЦУ, зросла до 24 %, у 2022 р. – до 36 %, у 2023 р. – до 42 % серед усіх опитаних⁴. Після 24 лютого 2022 р. спостерігається певна динаміка в ідентифікації православних: збільшується частка тих, хто відносить себе до ПЦУ, на противагу зменшенню частки тих, хто відносить себе до УПЦ чи «просто православних».

Істотно менше стало тих, хто відносить себе до вірних УПЦ МП (з 13 % у 2021 р. до 6 % у 2023 р.). Але позиції УПЦ МП все ще сильні.

¹ Fylypovych L., Tytarenko V., Vladychenko L. Scholarly Study of Religion in Ukraine *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe*: Vol. 42. Iss. 3, Article 3. DOI: <https://doi.org/10.55221/2693-2148.2340>; Горкуша О., Филипович Л. Міжконфесійний діалог в сучасній Україні: доцільність та ефективність його здійснення в умовах війни. *Українське релігієзнавство*. 2018. № 85. С. 4–16; Колодний А., Филипович Л. Общие закономерности религиозного процесса и особенности их проявления в Украине. *Религия и История* : материалы V Международной науч. конф. в Минске, 2017 / под ред. С.Шатравского. Минск, изд. центр БГУ, 2017. С. 141–152; Титаренко В., Филипович Л. Проблемні аспекти міжконфесійних та державно-конфесійних відносин у сучасній суспільно-політичній ситуації в Україні. *Релігійна свобода*. 2020. № 24. С. 55–64; Филипович Л. Суб'єктність Церкви в сучасних державно-церковних відносинах. *Волинський Благовісник*. 2020. № 8. С. 311–330 тощо.

² Динаміка релігійної самоідентифікації населення України: результати телефонного опитування, проведеного 6–20 липня 2022 року. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&> (дата звернення 20.05.2024).

³ Звіт про мережу релігійних організацій в Україні станом на 1 січня 2024 року. URL: <https://docs.google.com/spreadsheets/d/> (дата звернення 20.05.2024).

⁴ Релігія і Церква в українському суспільстві: 2000–2023 рр. (соціологічне дослідження). Київ : Фонд Конрада Аденауера в Україні, 2023. URL: <https://razumkov.org.ua/images/2023/12/19/2023-Religiya> (дата звернення 20.05.2024).

У 2023 р. найбільша частка вірних ПЦУ знаходилась у Центральному регіоні (52 %). На Півдні – 40 %, на Заході – 36,5 %, на Сході – 31 %. Разом з тим, вірні УПЦ МП у Західному і Центральному регіонах становлять 4 % усіх опитаних, у Східному – 8 %, у Південному – 11 %. Найменше «просто православних» у Західному регіоні (4 %), в інших регіонах – 15–16 %⁵, загалом по Україні їх кількість падає: від 27 % у 2020 р. до 22 % у 2021 р, 19 % у 2022 р. і 13 % у 2023 р., що говорить про те, що люди починають більш прозоро ідентифікувати себе з певною церквою, а не тільки конфесією.

Судячи з цифр, тривала донедана гегемонія УПЦ в Україні, а відповідно й РПЦ в світі сильно похитнулася. В процесі визнання ПЦУ Вселенське православ'я ще більше поляризувалося: чітко визначилися ті церкви, які підтримали Константинополь, і ті, хто виступив за Москву, яка не може погодитися із тим, що в диптиху православних церков п'ятнадцятою з'явилася ще одна автокефальна церква – українська. Склалася парадоксальна ситуація. Ті, хто були ніким 30 років і вважалися розкольниками, з ким ніхто не хотів мати справу в релігійному світі, всяк ігноруючи будь-які робочі відносини, нині набули канонічного статусу. А їхня візаві – УПЦ – втратили цей канонічний привілей, оскільки проголошена ними незалежність ніким не визнана.

2. В кількісно найбільш чисельній парафіями Православній Церкві України Московського Патріархату (на 1.01.2024 р. їх нараховувалося 10919, що складає майже 60 % серед православних і 30,5 % серед усіх зареєстрованих релігійних організацій)⁶. Відбувся по суті «церковний переворот» Обрання на предстоятельство в ній УПЦ після смерті митрополита Володимира (Сабодана) владики з Буковини Онуфрія, який на відміну від попередника особливо не вирізнявся проукраїнською орієнтацією, визначило денаціоналізаційні і навіть русофільські процеси в цій церкві. Саме Онуфрій не погодився із оцінкою Голодомору як геноциду українського народу, назвавши його Божим покаранням українців («катюзі по заслугі» – його слова). Прийшовши до влади в УПЦ МП, Онуфрій усунув із офісу Церкви всіх близьких до Володимира (Сабодана) проукраїнських діячів, зокрема митрополита Олександра (Драбинка), прес-секретаря Церкви протоієрея Георгія Коваленка, багатьох національно орієнтованих священників. Інші, турбуючись про свою церковну кар'єру, пішли в стан мовчанки-неукраїнськості, хохляндства. Онуфрій довго не визнавав Росію агресором, закликав до якогось абстрактного миру, а відтак вирівнював українських воїнів із сепаратистами і московськими загарбниками. Владика вияви національної належності українців, зокрема мовну, подавав як гріх. Своєю позицією щодо міжконфесійних відносин в країні, ворожістю до Православної Церкви України Онуфрій сприяв розпалюванню міжконфесійних протистоянь, зокрема в православному світі країни. Тільки під тиском обставин війни та засуджувальної реакції своїх вірних керівництво церкви обережно почало рух в бік реальної автономізації від Російської церкви. Рішенням помісного собору 27 травня 2022 р. церква проголосила себе незалежною від РПЦ. Але і досі УПЦ перебуває в стані невизначеності до політичного і релігійного Кремля. Вона ніби очікує повернення колишнього статусу, коли сприймала себе церквою-донькою МП, від якої так і не отримала визнання своєї автокефальності. Факти колаборації із окупаційною владою Церква Московського Патріархату сталять питання про єдину офіційну позицію УПЦ щодо війни, щодо духовного і ментального зв'язку із православною Московією. Поки УПЦ чітко не проголосить свою проукраїнську, а не проросійську орієнтацію, не заявить про засудження, а не просто відмежування від «руського мира», поки не буде уникати ясних відповідей на гострі питання політичного сьогодення, до тих пір УПЦ постає в Україні однією із найбільш організованих і структурованих спільнот з явною протидією утвердженню української

⁵ Релігія і Церква в українському суспільстві: 2000–2023 рр. (соціологічне дослідження). Київ : Фонд Конрада Аденауера в Україні, 2023. URL: <https://razumkov.org.ua/images/2023/12/19/2023> (дата звернення 20.05.2024).

⁶ Звіт про мережу релігійних організацій в Україні станом на 1 січня 2024 року. URL: <https://docs.google.com/spreadsheets/d/> (дата звернення 22.05.2024).

незалежності, з прагненням повернути Україну в нову союзну спільноту з російським верховенством в ній, в пропагований ним «русский мир», а відтак антиукраїнською – антидержавною і антинаціональною – спільнотою.

В Україні досі вільно почуваються антиукраїнські і промосковсько зорієнтовані різні православні структури. Вони постійно здійснюють по Україні хресні ходи під російськими прапорами, з іконами імператора Ніколая II і гаслами «Православие – Самодержавие – Народность». Пропагується Російська імперія, а в такий спосіб і бажання повернутися до неї. Відбувається нехтування українською державною незалежністю, українською символікою, українськими законами. Така антиукраїнська діяльність, яка направлена проти європейського вибору України, проти її незалежності, яка жертвовно виборюється на фронті, не завжди присікається державою. Церква МП заявляє про свою аполітичність, що церква не має відношення до цього «політичного православ'я», яке навіть засудила ще за митрополита Володимира Сабодана. Але ж масові заходи, зокрема хресні ходи, проводяться від церковних святинь і очолюються священнослужителями і монахами УПЦ при супроводі сил МВС, фінансуються церквою чи її спонсорами.

Найявне прагнення Московського Патріархату і його фактичного філіалу в Україні – УПЦ МП всіляко дискредитувати українські національні спільноти, оголошуючи їх виявом українського фашизму. Всі релігійні громади, які підтримують Україну у війні з Росією, оголошуються нацистськими / фашистськими. Всі звикли, що такими росія вважає УГКЦ, називаючи її очільників митрополитів Андрея Шептицького і Йосифа Сліпого фашистами. Шельмуються ті протестантські громади, які однозначно демонструють свою проукраїнську позицію. Негативної реакції з боку РПЦ зазнають іудейські, мусульманські, буддистські та інші релігійні спільноти, що розуміють і розкривають істинні наміри Москви із знищення української держави та її громадян.

Посилнюється процес зміни попередньої юрисдикційної належності громад УПЦ МП. Невизначеність свого ставлення до війни, невизнання росії агресором, мовчання щодо істинних винуватців війни, слаба підтримка фронту і волонтерства тощо призвели до падіння авторитету і популярності УПЦ в країні, про що свідчить зафіксоване соціологією падіння чисельності тих, хто ідентифікує себе із УПЦ – з 18 % до 4 %⁷. З початком гарячої фази війни в 2022 р. відкрито демонструвати свою прихильність до УПЦ непопулярно, навіть небезпечно, бо українське суспільство налаштоване доволі радикально щодо перебування цієї церкви в теренах України. Частина вірних УПЦ, які здатні критично переосмислити роль церкви в сучасних умовах, змінюють юрисдикцію своїх громад. Але є частина тих, хто бережне вірність РПЦ і боїться розірвати свої еклезіологічні зв'язки з «церквою-матір'ю». Їхню впевненість в єдиноістинності московського православ'я підтримують ієрархи церкви, консервативна традиція, нездатність переформатувати свою свідомість, частково міжнародна підтримка з боку окремих церков та міжцерковних об'єднань, які проявили солідарність із «церквою-мученицею», переслідуваною «нацистським режимом Зеленського» і «безробочою державною владою України».

3) Поява в релігійному житті України ПЦУ стала неабияким канонічним викликом для католиків. Зареєстрована державою і визнана Вселенським патріархом нова церква вимагала налагодження офіційних відносин від РКЦ та УГКЦ, які раніше підтримували такі контакти переважно з УПЦ, а УПЦ КП та УАПЦ ігнорувалися. Ми є свідками стрімкої еволюції католиків у ставленні до ПЦУ – нового суб'єкту міжконфесійних і державно-церковних взаємин. Війна прискорила ці зміни, оскільки патріотичні орієнтації УГКЦ і ПЦУ повністю збігаються, а позиція РКЦ в Україні щодо агресії росії із її засудженням дещо відрізняється від нечітко верифікованої офіційної позиції Ватикану.

⁷ Динаміка релігійної самоідентифікації населення України: результати телефонного опитування, проведеного 6–20 липня 2022 року. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&> (дата звернення 20.05.2024).

Як в УПЦ, так і в РКЦ відсутня одностайна реакція церковної ієрархії на війну в Україні. Ще в часи Майдану частина церкви безумовно прийняла протест українців проти автократії і тоталітаризму в особі Януковича, а інша – вичікувала, куди схилиться історія боротьби за демократію. Зараз, в умовах війни, РКЦ в Україні, безумовно дослухаючись до Ватикану, до думок папи Франциска, зайняла переважно позицію поборників справедливої війни, де чітко визначається агресор та його жертва. Наскільки Ватикан задоволений такою осібною позицією українських католиків, які прагнуть донести до папи Римського правдиву інформацію, важко сказати. Історичні колізії у відносинах між Ватиканом і Україною частково вдалося розв'язати завдяки зваженій політиці нунціїв Апостольської Столиці, зокрема і останнього монсеньйора Вісвальдаса Кульбокаса. Хоча напруги виникають і у зв'язку з неповерненням костелу в Києві католицькій парафії св. Миколая, і висловлюваннями львівського архієпископа-митрополита Мечислава Мокшицького, який від 2008 р. очолює РКЦ в Україні, про Львів і Галичину як «польські кресли».

Латентне історичне протистояння між греко- і римо-католиками в Україні, чого прагнуть не афішувати ні ті, ні інші, нині, в умовах війни загострилося через подвійну позицію папи Франциска, який не хоче через Україну посваритися із Російською православною церквою. Тому він приймає неоднозначні з т.з. українців рішення щодо пасхальної хресної ходи у Римі за участі українки і росіянки, розглядає події на Сході України як вияв громадянської війни, засуджує надання Україні зброї для оборони від агресора, засвідчує своє бажання відвідати Москву перед візитом до Києва тощо. Політична зрілість українського суспільства спричиняє критику ватиканської остполітик. Плазуванню перед Ватиканом, який впродовж століть не був другом України, приходить кінець: в цій війні Україна заявляє про себе як про суб'єкт міжнародних відносин, як активний учасник переформатування і політичної, і релігійної карти світу. Про незгоду з позицією папи римського заявляє і до того мовчазна УГКЦ, яка має дослухатися до несприйняття греко-католиками політики папи римського, озвучувати очікування на патріарше визнання для своєї церкви, яка на 1.01.2024 р., незважаючи на втрати на сході і півдні України, кількісно зростає, маючи 3681 організацію⁸ проти 3510 в 2021 р.⁹ За кількістю зареєстрованих громад греко-католики мають 10 % від загальної релігійної мережі України. Послідовників греко-католицизму перед широкомасштабним російським вторгненням нараховувалося 8,8 %¹⁰. Нині на грудень 2023 за результатами опитування, тобто самодекларації, число послідовників греко-католицизму збільшилося до 11 %¹¹.

4. Неоднозначну щодо обраного Україною проєвропейського шляху позицію досі займають деякі протестанти. Україна своїм Майданом виступила проти проголошеної Януковичем євразійської орієнтації країни, проти Митного союзу з Росією, але окремі протестантські спільноти зберігають свої давні контакти із Росією, її навчальними і керівними центрами, чим в умовах війни ігнорують ті проукраїнські орієнтації, які має більшість спільнот із Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій. Протестанти ревно моляться за мир (але не за перемогу у війні), дякуючи Богу за можливість жити в спокої на неокупованих територіях, просять про Божий захист совірників на окупованих землях, але переконані, що українці покарані цією війною за байдужість до Христа, за відсутність віри і Його спасительство.

⁸ Звіт про мережу релігійних організацій в Україні станом на 1 січня 2024 року. URL: <https://docs.google.com/spreadsheets> (дата звернення 20.05.2024).

⁹ Звіт про мережу релігійних організацій в Україні. URL: <https://dcss.gov.ua/wp-content/uploads/2023/02/Zvit-pro-merezhu-relihiynykh-orhanizatsiy-Form1-2022.xlsx> (дата звернення 20.05.2024).

¹⁰ Особливості релігійного і церковно-релігійного самовизначення громадян України: тенденції 2000–2021рр. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2021_Religiya.pdf (дата звернення 20.05.2024).

¹¹ Рівень релігійності, довіра до Церкви, конфесійний розподіл та міжцерковні відносини в українському суспільстві (листопад 2023р.). URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia> (дата звернення 20.05.2024).

Євроазійську зорієнтованість виявляли до останнього і баптисти, і адвентисти, які нарешті остаточно вийшли із спільних з росією структур та організацій. Чітку українську зорієнтованість в протестантизмі займають насамперед Християни віри євангельської (п'ятидесятники) та Українська Лютеранська Церква. Церква ХВС нещодавно оприлюднила документ, де засудила діяльність російських п'ятидесятників, керівник яких Ряховський значиться в особистих радниках Путіна, а спільнота загалом схвально ставиться до московської агресії.

Протестанти слабо представлені з ЗСУ через віросповідну заборону брати зброю до рук. Але частина з них виконує капеланські і волонтерські функції. Відзначилися протестанти у справі масового вивезення мирного населення із регіонів бойових дій, у зборі і розподілі гуманітарної допомоги нужденним, відбудові зруйнованого житла, медичній допомозі тощо. Втративши у війні свої культові споруди, гуманітарні центри, навчальні заклади, віруючих та їх лідерів, протестанти через свою мережеву природу швидко і динамічно включилися у відновлення звільнених населених пунктів, відбудову зруйнованих соціальних об'єктів, відродження лідерської спроможності, виховання нового покоління пасторів. Церкви допомагають переміщенням особам як в Україні, так і за кордоном, тим, хто залишився на тимчасово окупованих територіях.

5. Не підписала документ ВРЦіРО із засудженням московського агресора Вірменська Апостольська Церква в Україні, йдучи у фарватері свого єреванського державного керівництва, яке сподівається на підтримку Москви в їх протистоянні з Азербайджаном. Але надія на військову допомогу не справдилася, тому реакція ВАЦ на російську-українську війну поступово змінюється.

6. Помітна невизначеність щодо нинішньої війни спостерігається і в організаційних структурах мусульман України. За допомогою Духовного Управління мусульман України в Криму було здійснено розкол ДУМУ Криму (муфтій Еміралі Аблаєв зрештою став служачою Москви) й утворено розміщений в Євпаторії Духовний Центр мусульман Криму, який, проголошений опісля під назвою Кримський муфтійат, тепер прагне ввійти в ДУМ Російської Федерації. ДУМУ муфтійа Ахмеда Таміма не заявляє чітко про своє засудження російської агресії. ДУМУ мало навіть донедавна приятельські відносини із лідером Чечні Кадировим, бойовики якого воюють як добровольці проти незалежної України.

Явно проукраїнську зорієнтованість виявляло і виявляє ДУМУ УММА. Недавній муфтій цього Управління Саїд Ісмагілов стояв на Донецькому Майдані. З метою уникнення арешту вимушений був виїхати до Києва і продовжив духовну діяльність як муфтій київської громади мусульман у співпраці з громадським мусульманським товариством «Арраїд». З початку війни добровольцем пішов в екіпажі парамедиків Хоттабич. Вивозив поранених з передової як водій-стрілець. Нині служить в ЗСУ, захищаючи наше небо від російських ракет. За його ініціативи газета Управління «УММА» виходить українською мовою, бо ж, як наголошує муфтій, живучи в Україні, треба знати її мову як державну і володіти нею.

Невідомою і нечутною залишається діяльність на Донбасі Духовного Центру мусульман України, до якого входять переважно волзькі татари, хоч нібито підтримує промосковську зорієнтованість свого лідера Рашида Брагіна. Наявні в Україні громади мусульман-шиїтів не відіграють помітної ролі в мусульманській уммі країни.

7. Іудейські організації України різною мірою, але загалом займають проукраїнську позицію. Про свою антимосковську зорієнтованість заявив керівник центру Прогресивного іудаїзму Олександр Духовний. Активно і словом, і ділом підтримує українську сторону у війні Моше Асман, головний равин України, який очолює Всеукраїнський конгрес юдейських хасидських релігійних громад. За таку діяльність Міністерство оборони України нагородило його орденом «Слава Україні». Президент Об'єднання юдейських релігійних організацій України Головний рабин України та Києва Яків Дов Блайх стверджує: «Українські євреї є. Завдяки Путіну є українські євреї. Тому сьогодні всі євреї в Україні пишаються тим, що вони тут живуть».

Незрозумілою залишається діяльність «Конгресу євреїв України» і його іудейської спільноти, які очолював депутат ВР з опозиції Рабінович. До того ж, він організував і очолив явно не проукраїнську партію «За життя», яка висувала в Президенти країни регіонала Бойка. Тривалий час через належний Рабіновичу телеканал 112 критикувалася українська влада, європейський вибір України, орієнтація на ЄС та НАТО.

8. Ідея слов'янськості як давнього коріння єдності східноєвропейських народів – російського, українського та білоруського, до якого нібито слід повернутися, все ще живе серед деяких течій рідновірів, які в такий спосіб відтворюють наративи «руського міра». То ж в сфері рідновірства через панслов'янськість пропагується явна антиукраїнськість.

9. Інші міноритарні громади живились ідеями всевітності, глобального людського братства, всеєдності, позаполітичності і позаконтекстуальності в ситуації військової агресії від «світових братів» вимушені переглядати свої нейтральні підходи, але роблять це надто повільно і невпевнено.

Враховуючи трансформації, яких зазнала конфесійна карта України під час російсько-української війни, можемо зробити такі **висновки**:

1. Війна внесла істотні зміни в релігійне життя України, зокрема в її релігійний ландшафт. Частково ці зміни фіксуються щорічною статистикою кількості зареєстрованих релігійних організацій, яку готує ДЕСС. Від 2014 р. релігійна мережа України зменшується за рахунок відпавших громад анексованого Криму, тимчасово окупованих територій частини областей України. Тому доцільно було б провести державну перереєстрацію всіх релігійних структур України, щоб мати більш реальну картину, при цьому враховуючи їх суспільну орієнтацію і характер зв'язків із зарубіжними релігійними центрами. В подальшому, після завершення війни, варто скористатися досвідом заключення державою спеціальних угод з тими релігійними спільнотами, які мають свої зарубіжні центри і не протидіють розбудові незалежної держави України. Держава має бути більш обачною щодо назв тих громад, які мають свої духовні центри в інших державах, дозволяючи їх існування в Україні як представництв міжнародних релігійних центрів.

2. Як показав український досвід, для гармонізації суспільно-релігійних відносин надзвичайно корисною є співпраця держави і церков в межах науково-експертних рад з проблем релігійного життя при різних міністерствах. Крім вже існуючих при Міністерстві освіти та науки, Міністерстві культури та інформаційних технологій, Міністерстві закордонних справ, передбачити створення подібних рад при Міністерстві інформаційної політики та Міністерстві юстиції. Нагальною потребою є створення при СБУ громадської Науково-експертної ради з безпеки гуманітарної сфери, яка б ініціювала внесення в Закон про національну безпеку 2018 р. окремого розділу про релігійну безпеку.

3. Давно потребують вивчення на предмет захисту національної безпеки періодичні видруки конфесій України, ті видруки, які завозяться ними із зарубіжжя для поширення серед українських вірян. Бажано не тільки виявляти під час перевірок ворожих матеріалів релігійного змісту, а й вилучати таку книжкову продукцію в магазинах і кіосках, в громадах, в бібліотеках тощо.

4. Активніше використовувати наявні громадські організації, які готові співпрацювати із релігійними організаціями для вирішення проблем релігійного і суспільного життя. Враховуючи те, що промотором Майдану постала переважно студентська молодь, активізувати діяльність Всеукраїнської студентської спільноти, залучаючи її представників до діяльності вже наявних в Україні громадських організацій.

5. Употужнити протидію пропагандистській діяльності русміровських центрів, які фальсифікують історію і сьогодення релігійного життя України, зокрема ПЦУ та УГКЦ, Українського християнства взагалі, інших конфесій. Використовувати відзначення церковних дат для пропаганди українських церков як «рідних хат» і викриття путіно-кирилівських концепцій

та ідеологем, висвітлення докорінної відмінності Українського і Московського Православ'я. Враховуючи історичну аргументацію появи Томосу, проводити наукові конференції, присвячені першим семи століттям Українського християнства, формуванню характерних рис саме Українського Православ'я і необхідності відтворення їх в діяльності ПЦУ, шкідливості ідеології «русского міру» для свідомості українців.

6. Порушити перед Верховною Радою питання про внесення в діючий Закон про свободу совісті і релігійні організації статті, яка б чітко розтлумачила зміст *принципу відокремлення* Церкви від держави і школи від Церкви, змінивши наратив сепаратності на партнерство у відносинах між релігією і суспільством, церквою і державою. Треба прописати межі присутності Церкви в суспільстві, можливості включення різних релігійних спільнот в розбудову української держави.

7. Повернутися до питання мови богослужіння, усвідомивши, що вживання російської мови в практиці діяльності релігійних організацій є засобом оросіянення вірян, повернення їх в стан духовного світу Росії-колонізатора, вважати доцільним рекомендувати конфесіям визначитися в шляхах впровадження україномовності богослужінь, видруку їх конфесійної періодики, навчального процесу в ДНЗ тощо.

8. Спростувати існуючі історичні концепції і міфи щодо спільної «Київської купелі», належності Києво-Печерської і Почаївської лавр, Києво-Могилянської Академії та ін. явищами російської культури. З метою уникнення втрати української підпорядкованості українських святинь, які знаходяться в користуванні чи власності конфесій, Верховній Раді варто законодавчо закріпити неможливість передачі їх в ставропігійний статус.

9. Засудити будь-які спроби дискредитування стану релігійного життя в Україні, критики свободи конфесійного життя, демократизму державно-церковних відносин; при зустрічах із зарубіжними гостями, в міжнародних релігійних організаціях, зокрема ВРЦ, КЄЦ, Парламенті релігій світу тощо прояснювати переваги релігійного плюралізму України, подавати свідомий вибір її громад тієї чи іншої церковної юрисдикції як прояв свободи віросповідання і свободи совісті.

Список використаної літератури:

1. Fylypovych L., Tytarenko V., Vladychenko L. Scholarly Study of Religion in Ukraine. *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe*: Vol. 42. Iss. 3, Article 3. DOI: <https://doi.org/10.55221/2693-2148.2340>.
2. Горкуша О., Филипович Л. Міжконфесійний діалог в сучасній Україні: доцільність та ефективність його здійснення в умовах війни. *Українське релігієзнавство*. 2018. № 85. С. 4–16.
3. Динаміка релігійної самоідентифікації населення України: результати телефонного опитування, проведеного 6–20 липня 2022 року. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&> (дата звернення 20.05.2024).
4. Звіт про мережу релігійних організацій в Україні станом на 1 січня 2021 року. URL: <https://dcss.gov.ua/statistics-2020/> (дата звернення 20.05.2024).
5. Звіт про мережу релігійних організацій в Україні станом на 1 січня 2024 року. URL: <https://docs.google.com/spreadsheets/> (дата звернення 20.05.2024).
6. Колодний А., Филипович Л. Общие закономерности религиозного процесса и особенности их проявления в Украине. *Религия и История*: Материалы V Международной науч. конф. в Минске, 2017 / под ред. С. Шатравского. Минск, изд. центр БГУ, 2017. 141–152.
7. Титаренко В., Филипович Л. Проблемні аспекти міжконфесійних та державно-конфесійних відносин у сучасній суспільно-політичній ситуації в Україні. *Релігійна свобода*. 2020. № 24. С. 55–64.
8. Филипович Л. Суб'єктність Церкви в сучасних державно-церковних відносинах. *Волинський Богословський вісник*. 2020. № 8. С. 311–330.

References:

1. Fylypovych L., Tytarenko V., Vladychenko L. Scholarly Study of Religion in Ukraine. *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe*: Vol. 42. Iss. 3. Article 3. DOI: <https://doi.org/10.55221/2693-2148.2340> (in English).

2. Horkusha O., Fylypovych L. (2018) Mizhkonfesiinyi dialoh v suchasni Ukraini: dotsilnist ta efektyvnist yoho zdiisnennia v umovakh viiny [Interfaith Dialogue in Modern Ukraine: Expediency and Effectiveness of its Implementation in the Context of War.]. *Ukrainske relihiieznavstvo*. № 85 (in Ukrainian).
3. Dynamika relihiinoi samoidentyfikatsii naseleattia Ukrainy: rezultaty telefonnoho opytuvannia, provedenoho 6–20 lypnia 2022 roku [Dynamics of religious self-identification of the population of Ukraine: results of a telephone survey conducted on July 6–20, 2022]. Availab at: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&> (in Ukrainian).
4. Zvit pro merezhu relihiinykh orhaniizatsii v Ukraini stanom na 1 sichnia 2021 roku [Report on the network of religious organizations in Ukraine as of January 1, 2021]. Availab at: <https://dessa.gov.ua/statistics-2020/> (in Ukrainian).
5. Zvit pro merezhu relihiinykh orhanizatsii v Ukraini stanom na 1 sichnia 2024 roku [Report on the network of religious organizations in Ukraine as of January 1, 2024]. Availab at: <https://docs.google.com/spreadsheets/> (in Ukrainian).
6. Kolodniy A., Filipovich L. (2017) Obschie zakonomernosti religioznogo protsessa i osobennosti ih proyavleniya v Ukraine [General regularities of the religious process and peculiarities of their manifestation in Ukraine]. *Religiya i Istoriya*. Materialy V Mezhdunarodnoy nauch. konf. v Minske, 2017 / pod red. S.Shatravskogo. Minsk, izd. tsentr BGU (in Russian).
7. Tytarenko V., Fylypovych L. (2020) Problemni aspekty mizhkonfesiinykh ta derzhavno-konfesiinykh vidnosyn u suchasni suspilno-politychnyi sytuatsii v Ukraini [Problematic aspects of interfaith and state-confessional relations in the current socio-political situation in Ukraine.]. *Relihiina svoboda*. № 24 (in Ukrainian).
8. Fylypovych L. (2020) Subiektnist Tserkvy v suchasnykh derzhavno-tserkovnykh vidnosynakh [The subjectivity of the Church in modern church-state relations]. *Volynskiy Blahovisnyk*. № 8 (in Ukrainian).